

Κωνσταντίνος Φωτιάδης

«Η Ελληνίδα του Πόντου την Α΄ περίοδο της Γενοκτονίας 1916-1918».

Δε θα μιλήσω για τη θέση της πόντιας γυναίκας τα πέτρινα χρόνια της Οθωμανοκρατίας, όπου οι συνθήκες επέβαλλαν να είναι καταδικασμένη μέσα στο σπίτι, ούτε για τα σκληρά και απαράδεκτα, για την εποχή μας πλέον, έθιμα, όπως το μάσς, που επιβλήθηκαν ως όπλα επιβίωσης, αλλά και ανδροκρατούμενης αντίληψης. Δε θα μιλήσω επίσης για την σταδιακά θετική αλλαγή του γυναικείου κινήματος μετά τις μεταρρυθμίσεις των Χάττι Σερίφ(1839) και Χάττι Χουμαγιούν(1856), ιδιαίτερα στον αστικό κύκλο, με την ίδρυση των παρθεναγωγείων, των αστικών σχολών, αλλά και των σχολείων σε όλη την περιφέρεια του Πόντου. Δε θα μιλήσω ακόμη για τη Μέριμνα Ποντίων Κυριών, το καύχημα του ποντιακού ελληνισμού. Σήμερα θα σταθώ μόνο στο δράμα των Ελληνίδων γυναικών του Πόντου την περίοδο της γενοκτονίας 1916-1923. Την εισήγηση μου αφιερώνω στον Υπουργό Παιδείας κ. Φίλη.

Είναι συγκλονιστικές οι αρχειακές πηγές των Υπουργείων Εξωτερικών, οι εκθέσεις των ξένων αυτοπτών μαρτύρων, του διεθνούς τύπου, οι καταγραφές των επιζώντων θυμάτων και πλήθος άλλων ντοκουμέντων, που περιγράφουν παραστατικά χιλιάδες περιστατικά του μαρτυρικού τέλους των δυστυχημένων γυναικών.

Αν χρησιμοποιούσα τον όρο γυναικοκτονία, θα σκόνταφτα πάνω στις νέες θεωρίες της τελευταίας 25ετίας΄΄περί έμφυλου΄΄, τις οποίες ομολογώ ότι δε μελέτησα ακόμη. Με απέτρεψε η κόρη μου να τον χρησιμοποιήσω, γι αυτό και θα τον αποφύγω, παρόλο που προσωπικά με εκφράζει, γιατί τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν σε βάρος των γυναικών εντάσσονται στον ορισμό της γενοκτονίας, όπως καθιερώθηκε από τον Ραφαέλ Λέμκιν.

Οι Νεότουρκοι και αργότερα οι Κεμαλικοί, μετά την απώλεια των Βαλκανικών εδαφών, νιώθοντας ανασφάλεια και για το μικρασιατικό χώρο, αποφάσισαν ήδη από το 1911 τον αφανισμό των χριστιανικών εθνοτήτων. Το 1913-1914 ξεκίνησαν με τους διωγμούς των Ελλήνων της Ιωνίας. Η καταστροφή της Φώκαιας ήταν ολοκληρωτική και τους διωγμούς των Ελλήνων του Πόντου. Το 1915 με τα εγκλήματα σε βάρος των Αρμενίων και των Ασσυρίων, έχουμε την πρώτη γενοκτονία του 20^{ου} αιώνα. Φέτος συμπληρώθηκαν 100 χρόνια. Η Τουρκία συνεχίζει να αρνείται, όμως τα περιθώρια της στενεύουν, γιατί ήδη πολλά κράτη αναγνώρισαν το έγκλημα της γενοκτονίας. Σε καλό δρόμο βρίσκεται και ο δικός μας αγώνας, παρά τις φιλοκεμαλικές πολιτικές των ελλαδικών κυβερνήσεων, με τελευταίο κρούσμα τις απαράδεκτα ανιστόρητες, εθνικά επικίνδυνες και ηθικά ευάλωτες δηλώσεις του Υπουργού Παιδείας. Το 1916, μετά τη λύση του αρμενικού προβλήματος, οι Νεότουρκοι, έχοντας

πλέον την πείρα των ολοκαυτωμάτων, ξεκίνησαν τον αφανισμό των Ελλήνων του Πόντου. Μέσα σε 22 βιβλία, που στηρίζονται σε πλούσιο παγκόσμιο αρχειακό υλικό, περιγράφω την τραγωδία του ποντιακού ελλητισμού. Από τις πηγές αυτές θα δανειστώ ορισμένα αποσπάσματα.

Ήταν στρατηγικά μεθοδευμένη η πολιτική αφανισμού των Ελλήνων του Πόντου, γιατί η υπεροχή της εθνολογικής σύνθεσης των ελληνόφωνων και τουρκόφωνων Ελλήνων, των ποντιόφωνων μουσουλμάνων με ρωμαϊκή συνείδηση και των κρυπτοχριστιανών, η αναπτυσσόμενη οικονομία, η ανώτατη ελληνική παιδεία, η βαθεία θρησκευτική συνείδηση και ο πολιτισμός ήταν επικίνδυνα όπλα για την ομαλή τουρκοποίηση της πλούσιας περιοχής. Έπρεπε να παρθούν δραστικά μέτρα. Ο ανήθικος πλουτισμός των Νεότουρκων από τις περιουσίες των αφανισμένων Αρμενίων και των Ασσυρίων, ήταν ένας πρόσθετος λόγος να επιταχύνουν το γενοκτονικό τους πρόγραμμα.

Ο προδιαγεγραμμένος αφανισμός του μικρασιατικού ελλητισμού, ωστόσο ξεκαθαρίσουν οι Νεότουρκοι τα μικρασιατικά εδάφη από τους Αρμένιους, επιχειρήθηκε με ποικιλότητα μέσα. Σε βάρος των Ελλήνων εφαρμόστηκε μια άλλη στρατηγική, που απέβλεπε όμως στο ίδιο αποτέλεσμα. Στις 21 Ιουλίου 1914 κήρυξαν γενική επιστράτευση όλων των εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και από 19 ως 45 χρονών κλήθηκαν όλοι υπό τα όπλα. Όσοι δεν παρουσιάζονταν μέσα σε έντεκα μέρες κρίνονταν λιποτάκτες και καταδικάζονταν σε θάνατο¹. Η διαταγή τοιχοκολλήθηκε σ' όλα τα τζαμιά, τις εκκλησίες, τα καφενεία, και γενικά σ' όλα τα δημόσια κτίρια και έχοντας τη νομική της κάλυψη άρχισαν να εξοντώνουν όσους είχαν συμπεριλάβει στους μαύρους πίνακες με την κατηγορία της λιποταξίας².

Σύμφωνα με τα γερμανικά αρχεία "μέχρι το τέλος του 1917 επιστρατεύθηκαν περισσότεροι από 200.000 Έλληνες 15 μέχρι 48 ετών. Πολλοί από αυτούς πέθαναν από την κακή μεταχείριση, τις αρρώστιες, την πείνα και το κρύο"³.

¹. Γρίτση Μιλλιές Τ., *Η Τρίπολη του Πόντου*, Αθήνα (1976), σ. 37. Ανδρεάδης Χρ., "Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου", *Ομιλίες για τον Ελλητισμό του Πόντου*, Αθήνα (1990), σ. 9. Παπαθεοδωρίδης Θ., *Μαρτυρολόγιον του εν Πόντω Ελλητισμού*, Κωνσταντινούπολη (1920), σ. 5-6. Αποστολίδης Δ., *Η μεγάλη τραγωδία του Πόντου*, σ. 47. Φωτιάδης Κ., "Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου", σ. 48. Φουρνιάδης Π., *Σελίδες από την ιστορία της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου*, Καβάλα (1965), σ. 34-35. Του ιδίου, *Ιστορία και λαογραφία εκκλησιαστικής επαρχίας Κολωνίας και Νικοπόλεως*, Καβάλα (1964), σ. 67. *Οι ανθελληνικοί διωγμοί εν Τουρκία από του 1908 μέχρι του 1921 ενώπιον της Γ' εν Αθήναις Εθνοσυνελεύσεως*, Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα (1921), ανατύπωση: Πανελλήνια Ένωση Ποντίων Αξιωματικών "Αλέξανδρος Υψηλάντης", Αθήνα (1994), σ. 8. Σαμουηλίδης Χρ., "Η περιφέρεια Σαμφούντος από γεωγραφική, δημογραφική οικονομική, κοινωνική και ιστορική άποψη", *Α.Π.*, τ. 37, Αθήνα (1980), σ. 100. Γαβριηλίδης Α., *Σελίδες εκ της Μαύρης εθνικής συμφοράς του Πόντου*, Αθήνα (1924), σ. 8-18. Νυμφόπουλος Μ., *Ιστορία της Σαντάς του Πόντου*, Δράμα (1953), σ. 292. Σαλτσής Ιωακ., *Χρονικά Κοτυώρων*, Θεσσαλονίκη (1955), σ. 58. Ιωακειμίδης Σ., *Συμβολή εις την γενικήν ιστορίαν του Πόντου*, σ. 64. Ηλιάδης Πρ., *Απομνημονεύματα από τα φρικτά γεγονότα της περιοχής Χάβζας Πόντου 1914-1923*, Αξιούπολις (1984), σ. 11. Κασσιανίδου Στ., *Θυμούμαι από τότε*, Αθήνα (1983), σ. 38. Εφραμιμίδης Δ., *Πόντος*, Αθήνα (1986), σ. 23.

². A.V.P.R., f. POLYTARXYV 1914, D. 1180, N. 311, Σαμφούντα (8.8.1914).

³. Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 16, Βερολίνο (12.5.1918).

Η Γερμανία, στην προσπάθειά της να πετύχει τους στόχους της στο νευραλγικό αυτό χώρο, που σίγουρα μελλοντικά, λόγω του πλούσιου υπεδάφους του, θα απέβαινε από γεωπολιτική και οικονομική άποψη το "μήλον της Έριδος", δεν δίστασε να ενδώσει στις απαιτήσεις του παντουρκισμού εις βάρος των χριστιανικών λαών της Ανατολής⁴.

Για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων, και υπό το πρόσχημα των προληπτικών μέτρων, άρχισαν οι εκτοπίσεις του ελληνικού πληθυσμού από τις παραλιακές περιοχές της Ιωνίας και της Μαύρης Θάλασσας στα βόρεια της Ανατολής. Στους ελληνικούς πληθυσμούς, γράφουν οι Ε. Αλλαμανή και η Κ. Παναγιωτοπούλου, ανακοινώθηκε ότι η λήψη του μέτρου αποσκοπούσε στην προστασία τους από τον εχθρικό στόλο, η ομοιότροπη όμως εκτέλεσή του αποδείκνυε μεθόδευση, βάσει συγκεκριμένων εντολών της τουρκικής διοικήσεως: η χωροφυλακή εμφανιζόταν στον προγραμμαμένο οικισμό, συγκέντρωνε τους κατοίκους στην πλατεία και τους διέταζε να ετοιμαστούν αμέσως για αναχώρηση. Ο εκτοπισμός γινόταν συνήθως χειμώνα και με δυσμενείς καιρικές συνθήκες και στους εκτοπιζόμενους απαγορευόταν να μεταφέρουν τρόφιμα, ρούχα ή στρώματα. Ενώ η πομπή ξεκινούσε με άγνωστο προορισμό, στα ελληνικά σπίτια εισέβαλαν Τούρκοι των γειτονικών περιοχών που, καθώς φαίνεται, δεν διέτρεχαν ανάλογο κίνδυνο από το στόλο. Οι σταθμεύσεις γίνονταν στην ύπαιθρο και σε ακατοίκητες περιοχές, ώστε να αποκλείεται ο ανεφοδιασμός, ενώ απαγορευόταν η περίθαλψη των αρρώστων και η ταφή των νεκρών. Επιβαλλόταν αντίθετα η απολύμανση όλων σε θερμά λουτρά τουρκικού τύπου (χαμάμ) και η έκθεσή τους αμέσως μετά στην παγωμένη ύπαιθρο για καταμέτρηση και ιατρική εξέταση. Μετά την "εκκαθάριση" στους λουτρώνες - μέτρο που αποδίδεται σε γερμανική εισήγηση - η πορεία συνεχιζόταν με πλήρη ασιτία. Απαγορευόταν επί ποινή θανάτου η ελεημοσύνη από ομογενείς και η παροχή ασύλου στα εγκαταλειμμένα βρέφη. Οι νέοι τόποι εγκαταστάσεως ήταν πάντα απομονωμένα χωριά της μικρασιατικής ενδοχώρας με αμιγή τουρκικό πληθυσμό. Εκεί, μακριά από το Πατριαρχείο και χωρίς δασκάλους, με παντελή έλλειψη πνευματικής ηγεσίας, οι περισσότεροι από τους επιζήσαντες οδηγούνταν στον εξισλαμισμό⁵.

Οι κάτοικοι της Ματσούκας διατάχθηκαν, τον Απρίλιο του 1916, να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και απελάθηκαν μέσω των Ποντικών Άλπειων, στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, κυρίως στα οροπέδια του Ερζερούμ. Αφάνταστες και απερίγραπτες είναι οι ταλαιπωρίες που πέρασαν τις χειμωνιάτικες, ακόμη, για την περιοχή μέρες και νύχτες της πορείας τους. Η πείνα και οι αρρώστιες ήταν το

⁴. Bonn, Türkei No 175, A 42725, Υπουργείο Πολέμου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, συνημμένο χειρόγραφο του καθηγητή Δρ. Engert για τη θέση των Αρμενίων χριστιανών στην Ανατολή, (χωρίς τόπο προέλευσης) (18.12.1917). Wien, HHStA, PA, XXXVIII, Karton 272, Nr. 312, (χωρίς τόπο προέλευσης) (27.8.1915). Βλ. επίσης: Wien, HHStA, PA, XXXVIII, Karton 436, Türkei, XLVII/3. Ροδάς Μ., *Πώς η Γερμανία κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας*, β' έκδ. Αθήνα (1978), ανατύπωση Αθήνα (1995), σ. 46 κ.ε. Yonan G., *Assyrer Heute*, Hamburg - Wien (1978), σ. 28.

⁵. Αλλαμανή Ε. - Παναγιωτοπούλου Κ., "Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό", *I.T.E.E.*, τ. 15, Αθήνα (1978), σ. 101. Sartiaux F., *Η Ελληνική Μικρασία*, Αθήνα (1993), σ. 173.

τελειωτικό χτύπημα κατά των Ελλήνων. Ο λευκός θάνατος αποδεκάτιζε τους εξορίστους. Ο Γιώργος Λαπαρίδης, που επέζησε από τις κακουχίες της εξορίας στο Ερζερούμ, περιγράφει με ιδιαίτερα τραγικό, αλλά συνάμα λακωνικό τρόπο, το προσωπικό του μαρτύριο καθώς και των συγχωριανών του: "Έτον ς' σα 1916 τση χρονιάς. Οι Ρουσάντ' επαίραν την Ζάβεραν και εμάς τσ' αγουρς' οι Τουρκάντ' εποίκαν εμάς εξορίαν σ' σο Ερζερούμ. Χειμωγκός καιρός, μέσσασμαν Καλανταρί και κρύος πάγος. Τα λιθάρια κατέσπαναν ας σο πάγον και εμείς άχαροι επορπάναμεν ξυπόλ'τοι και μισοφορεμέν'. Όποιος εφόρνεν τσιαρούχια έτον καλότυχος. Και σίτια επορπάναμε οι τσιανταρμάδες εντούναν με τα κοντάκια του τυφεκί και ερουζ'νανε μας απέσ' σο ποτάμ', ς' σον Κάνιν, και εβρέχουμες καλά καλά. Εγίνουμες λουλουτσ' ας σο νερόν. Και επεκεί εβγάλλ'νανέ μας ας σο ποτάμ' και εποπράτ'ναμε. Τα βρεγμένα τα λώματα εμούν επάγωναν απάν'εμούν και εποίναν' "κρατσ-κρουτσ" τα κροσταλίδια και τα παγούρια. Πόσ' νομάτ' επέμ'ναν ς' σα στράτας, πόσ' νομάτ' έπαθαν ας σο κρύον, πόσ' νομάτ' επέθαναν ας σο λιμόν, είνας θεός εξέρ! Τα ταπούρ' εμούν δηλ. η ομάδα εμούν έτον 120 νομάτ' ας ση Ζάβεραν και 45 νομάτ' εκλώσταμ οπίσ'..."⁶.

Οι μετατοπίσεις των πληθυσμών, οι λεηλασίες, οι πυρπολήσεις των χωριών, οι βιασμοί και οι δολοφονίες είχαν ως κύριο στόχο την αλλοίωση του εθνολογικού χαρακτήρα των ελληνικών περιοχών, για να επιτευχθεί ευκολότερα ο εκτουρκισμός εκείνων που θ' απέμεναν. Επίσημη έκθεση προς το υπουργείο Εξωτερικών, με ημερομηνία 14.1.1915, προειδοποιεί την ελληνική κυβέρνηση για τον επερχόμενο κίνδυνο: "Μεταξύ των υπό του Νεοτουρκικού κομιτάτου ληφθεισών απόφάσεων είναι και ο εκτουρκισμός των ελληνικών πληθυσμών, ο οποίος δεν είναι δυνατός, εφόσον υπάρχουν συμπαγείς ελληνικοί συνοικισμοί. Αι στρατιωτικάί ανάγκαι παρέχουσιν καταλληλοτάτην πρόφασιν ίνα διασκορπισθώσιν οι χριστιανοί και ούτω καταστή δυνατός ο εκτουρκισμός αυτών"⁷.

Η "ερυθρά" σφαγή ολοκληρώθηκε από ένα σύστημα που λέγεται "λευκή" σφαγή. Πρόκειται για την αργή εξόντωση από την κακομεταχείριση, τις εκτοπίσεις, το κρύο, την παρατεταμένη στέρση νερού και τροφής, τον αποκλεισμό σε μπουντρούμια τόσο μικρά που να μη χωράς όρθιος. Η τρομερή αυτή επινόηση ικανοποιούσε πλήρως το φανατισμό και την κτηνωδία του Εμβέρ, την πιο ψυχρή, μα κυνική φαντασία του Ταλαάτ, καθώς μπορούσαν να ισχυριστούν πως τις εκτοπίσεις τις απαιτούσαν οι στρατιωτικές ανάγκες και πως τα χέρια τους δεν είχαν λερωθεί με αίμα, γιατί οι χριστιανοί πέθαιναν μόνοι τους στο δρόμο!"⁸

Ο υπέρμετρος φανατισμός τους τους είχε οδηγήσει μάλιστα ως το σημείο να επαναφέρουν τη δουλεία και τον εξανδραποδισμό. Ο Τούρκος αστυνόμος του

⁶. Λαπαρίδης Ν., *Η Ματσούκα του Πόντου*, Θεσσαλονίκη (1996), σ. 94. Βλ. επίσης Πανάρετος, *Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα (1927), σ. 151.

⁷. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, *Οι ανθελληνικοί εν Τουρκία διωγμοί*, αρ. πρωτ. 3501, Κωνσταντινούπολη (14.6.1915). Βλ. επίσης Φωτιάδης Κ., "Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου", σ. 52.

⁸. Sartiaux F., ό.π., σ. 172.

Μπαλούκ-Χισσάρ διαλαλούσε, με δημόσιο κήρυκα, τον Ιούλιο του 1915: "Παραδίδω γυναίκες χριστιανών αντί πέντε λεπτών το κομμάτι!"⁹

Είναι γεγονός ότι ορισμένοι Γερμανοί διπλωμάτες μη συμφωνώντας με την πολιτική της εθνοκάθαρσης που εφάρμοζε η στρατιωτική ηγεσία της χώρας τους, προσπάθησαν με αλλεπάλληλες ενέργειες προς την πολιτική τους ηγεσία, να διαχωρίσουν τουλάχιστον τη θέση και τις ευθύνες τους από τα γενοκτονικά μέτρα των Νεοτούρκων, ιδιαίτερα μετά την παγκόσμια κατακραυγή για το αρμενικό ολοκαύτωμα. Συγκεκριμένα, στις 16 Ιουλίου 1916 ο Γερμανός πρόξενος της Αμισού Kückhoff επισήμανε στο υπουργείο Εσωτερικών, στο Βερολίνο: "Από αξιόπιστες πηγές ολόκληρος ο ελληνικός πληθυσμός της Σινώπης και της παραλιακής περιοχής της επαρχίας Κασταμονής έχει εξοριστεί. Εξορία και εξολόθρευση είναι στα τουρκικά η ίδια έννοια, γιατί όποιος δε δολοφονείται, πεθαίνει ως επί το πλείστον από τις αρρώστιες και την πείνα"¹⁰.

Σ' ολόκληρο τον Πόντο περιόδευε πια ο θάνατος με τις πιο φρικτές μορφές του. Από τη Ρωσία, η ελληνική πρεσβεία της Πετρούπολης πληροφορούσε το υπουργείο Εξωτερικών για την τραγική κατάσταση των κατοίκων της περιφέρειας Τραπεζούντας: "...Την 15ην Απριλίου οι κάτοικοι των 16 χωρίων της περιοχής Βαζελώνος, περιφέρειας Τραπεζούντος, άπαντες Έλληνες, λαβόντες διαταγήν των τουρκικών στρατιωτικών αρχών να φύγωσιν εις το εσωτερικόν της Αργυρουπόλεως και φοβηθέντες μη έμελλον καθ' οδόν να σφαγώσιν, καθ' ον τρόπον είδον σφαγέντας τους Αρμενίους, εγκατέλειπον τας κατοικίας των και εισήλθον εις τα δάση, ελπίζοντες να σωθώσι εκ ταχείας τινός προελάσεως του ρωσικού στρατού. Εκ τούτων, εις 6.000 ανερχομένων, 650 κατέφυγον εις την μονήν Βαζελώνος, εις ην προϋπήρχον και άλλοι 1.500 εκ Τραπεζούντος πρόσφυγες, 1.200 εισήλθον εις εν μέγα σπήλαιον του χωρίου "Κουνάκα" και οι λοιποί διεσκορπίσθησαν εις τα ανά δάση σπήλαια και τας διαφόρους κρύπτας. Άπασαι αι οικίαι των χωρίων τούτων εληλητήθησαν και αι περιουσίαι διηρπάγησαν υπό του τουρκικού στρατού. Οι εν τω σπηλαίω της Κουνάκας κρυβέντες, αναγκασθέντες εκ της πείνης, μετά συνθηκολόγησιν, παρεδόθησαν. Εκ τούτων 26 γυναίκες και νεάνιδες ίνα αποφύγωσιν την ατίμωσιν έρριψαν εαυτάς εις τινα ποταμόν κείμενον παρά το χωρίον Γέφυρα και παρά τας προσπαθείας των άλλων, προς σωτηρίαν των, επνίγησαν... Μετά την προς Αργυρούπολιν προέλασιν του ρωσικού στρατού μετέβην πρώτος εις την μονήν Βαζελώνος συνοδευόμενος υπό του ιατρού Κ. Φωτιάδη. Ομολογώ ότι αδυνατώ να περιγράψω όσα είδον. Το παν ήτο κατεστραμμένον τόσον εν τοις χωρίοις όσον και εν τη Μονή... Εν τω προαυλίω της Μονής έκειντο άταφα εν διαλύσει 5 σώματα Ελλήνων... εντός δε της Μονής εν τη αυτή καταστάσει άλλα 5. Εντός ενός εκ των δωματίων της Μονής, έκειτο ύπτιον, γυμνόν, αποκεφαλισμένον, με πληγήν επί του στήθους διά ξιφολόγχης διαμπερή, το σώμα εικοσαετούς νεάνιδος εκ του

⁹. Βεντήρης Γ., *Η Ελλάδα του 1910-1920*, τ. 2, Αθήνα (1970), σ. 265.

¹⁰. Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Σαμψούντα (16.7.1916), και συνημμένο τηλεγράφημα, Nr. 129, Σαμψούντα (15.7.1916). Βλ. επίσης: Wien HHStA, PA, XXXVIII, Karton 369, Konsulate 1916, Trapezunt, Zl. 27/P, Kwiatkowski προς Buriàn, Σαμψούντα (30.7.1916).

χωρίου Θέρσα, Κυριακής καλουμένης, εις στάσιν μαρτυρούσαν την επ' αυτής διαπραχθείσαν ατίμωσιν"¹¹.

Το ίδιο χρονικό διάστημα ο Γερμανός πρέσβης Kühmann ενημέρωνε τον αρχικαγκελάριο Hollweg στο Βερολίνο: "Οι πρόξενοι Σαμφούντας (Bergfeld) και Κερασούντας (Schede) αναφέρουν για τις άμεσα απειλούμενες μετατοπίσεις των ελληνικών παραλιακών πληθυσμών... Μέχρι τώρα δολοφονήθηκαν 250 αντάρτες. Αιχμαλώτους δεν κρατούν. 5 χωριά παραδόθηκαν σε στάχτη". Σύμφωνα με άλλη αναφορά του ίδιου, στις 16 Δεκεμβρίου: "... Ελληνικές προσφυγικές οικογένειες, οι περισσότερες γυναίκες και παιδιά, πολύ μεγάλος αριθμός εξορίζονται από τα παράλια προς τη Σεβάστεια. Η ανάγκη είναι μεγάλη"¹².

Αναμφισβήτητα η "πέιρα" που απέκτησαν οι Νεότουρκοι κατά τη διάρκεια των εκτοπίσεων των Αρμενίων τους βοήθησε να λειτουργήσουν συστηματικότερα και μεθοδικότερα με τους Έλληνες. Για να μη γνωστοποιηθούν οι εγκληματικές τους πράξεις και ξεσηκωθούν οι ουδέτερες χώρες και οι παγκόσμιες ανθρωπιστικές οργανώσεις ο Τζεμάλ πασάς απαγόρευσε αυστηρά τη φωτογράφιση των εκτοπισμένων¹³ στις ατέλειωτες πορείες θανάτου όπως και στους τόπους των εγκλημάτων. Έτσι εξηγείται η έλλειψη φωτογραφικών ντοκουμέντων. Οι προθέσεις αυτές έπεσαν ωστόσο στο κενό καθώς οι εκθέσεις των φιλότουρκων προξένων και πρεσβευτών συμμάχων τους παραμένουν αδιάφυστα τεκμήρια καθώς περιγράφουν λεπτομερέστατα τα εγκλήματα των Νεοτούρκων και των Κεμαλικών αλλά και την ευρωπαϊκή υποκρισία.

Με αφορμή την προέλαση των ρωσικών στρατευμάτων και την στρατοπέδευσή τους στις παραλιακές περιοχές του Χαρσιώτη ποταμού, λίγο έξω από την Τρίπολη, και μεσογειακά στη Χεριάνα, οι Νεότουρκοι βρήκαν την ευκαιρία να απαλλαγούν από την παρουσία των επικίνδυνων και ενοχλητικών Ελλήνων των πλουσίων περιοχών της Τρίπολης και Κερασούντας¹⁴. Προβάλλοντας τον κίνδυνο πιθανής σύμπραξης των χριστιανών με τους Ρώσους, αποφάσισαν να θέσουν σε εφαρμογή την απομάκρυνση των Ελλήνων για στρατιωτικούς, δήθεν, λόγους.

¹¹. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, Β (35, 38, 45, 59), Έκθεσις περί της θέσεως του ελληνισμού της Τραπεζούντος και της περιφέρειας αυτής κατά τους τελευταίους μήνας της Τουρκοκρατίας υπό αρχιμανδρίτου Παναρέτου Βαζελιώτου, Πετρούπολη (28.8.1916). Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, αρ. πρωτ. 9067, Πετρούπολη (30.8.1916). Βλ. επίσης Αγγελομάτης Χρ., *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας*, Αθήνα (1963), σ. 402-403. Φωτιάδης Κ., "Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου", σ. 52-53. Λαπαρίδης Ν., *Η Ματσούκα του Πόντου*, Θεσσαλονίκη (1996), σ. 95. Για την τραγική θέση της Ποντίας γυναίκας κατά την Γενοκτονία βλ. Charalambidis M., *Aspects of the New Eastern Question*, Athens (1998), σ. 163-169.

¹². Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 759, A. 34108, Πέραν (11.12.1916). Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 1363, A. 35479, Τηλεγράφημα Goerpert προς Υπουργείο Εξωτερικών, Πέραν (26.12.1916).

¹³. Lepsius J., *Deutschland und Armenien 1914-1918*, Potsdam (1919), σ. 151-152.

¹⁴. Οι Νεότουρκοι τις πρώτες μέρες του πολέμου, όταν ο στρατός τους είχε κατορθώσει να διασπάσει το ρωσικό μέτωπο και να εισβάλει στη ρωσική Αρμενία κατενθουσιασμένοι χλεύαζαν τους Έλληνες και τους έλεγαν: "Βάι παπανιζ κελίρ, Βάι ταϊνιζ κελίρ" δηλαδή "έρχεται ο πατέρας σας (εννούσαν τους Έλληνες), έρχεται ο θεός σας (τους Ρώσους)". Φουρνιάδης Π., *Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου*, σ. 37.

Στις 3/16 Νοεμβρίου 1916 άρχισαν τους εκτοπισμούς με τους Έλληνες της περιοχής Τρίπολης¹⁵. Η Τατιάνα Γκρίτσι Μιλλιέξ στο βιβλίο της *Η Τρίπολη του Πόντου* δίνει, αξιοποιώντας μοναδικά τα χειρόγραφα των Χατζηγιώργη Δημητριάδη και Μιλιτιάδη Λαγγίδη, την εξιστόρηση των γεγονότων: "Στις 8 Νοεμβρίου ανακοινώθηκε το φερμάνι, στις 13 τοιχοκολλήθηκε, κι ίσαμε τις 16 έπρεπε όλος ο πληθυσμός της Τρίπολης να έχει εγκαταλείψει σπίτια, χωράφια και πλεούμενα. Ο λαός της Τρίπολης έπρεπε να έχει θάψει εκεί που κοιλοπόνεσε, εκεί που μόχθησε, εκεί που χάρηκε κι αγάπησε την καρδιά του, τη μεγάλη καρδιά ενός μικρού πληθυσμού που ακολούθησε στητός ανίκητος, την πίστη και την πατρίδα του.

Ούτε ένας Έλληνας της Τρίπολης δεν τούρκεψε, ούτε ένας δεν προτίμησε ν' αλλοξοπιστήσει για να σώσει την ζωή του...

Είκοσι πέντε μέρες κράτησε το μαρτύριο της διαδρομής του λευκού θανάτου. Στις 9 Δεκεμβρίου ανακοινώθηκε επίσημα στους εκτοπισμένους ότι ορίστηκε ως τόπος οριστικής διαμονής τους το αρμενικό χωριό Μπιρκ, που ήταν έρημο, γιατί οι 500 οικογένειές του σφαγιάστηκαν ένα χρόνο νωρίτερα.

"Το κλίμα του χωριού", συνεχίζει η Τατιάνα Γκρίτσι Μιλλιέξ, "δε μας φάνηκε καλό, γιατί το νερό ήτανε γλυφό κι άνοστο και δεν μπορούσαν να το πιουν ούτε και οι άρρωστοι με τα καμένα χείλια του πυρετού τους. Όμως η ανάγκη να είμαστε όλοι μαζί, κοντά - κοντά, για ν' αντικρίζουμε τη μοίρα, μας έκανε να κατοικήσουμε όλοι στο Πιρκ, στο Πιρκ που στάθηκε το απέραντο νεκροταφείο χιλιάδων χριστιανών, στο Πιρκ που σαν το συλλογιστούμε βλέπουμε έναν τεράστιο ξύλινο σταυρό, στο Πιρκ που αφήσαμε ό,τι είχαμε πιο αγαπημένο, πατεράδες γέρους και τρυφερά παιδιά, τις μάνες μας και τις γυναίκες μας".

Μέσα στα σπίτια ζούσανε οι άνθρωποι μαζί με τους νεκρούς, κι ήτανε πιο ευτυχημένοι κείνοι που είχανε κλείσει τα μάτια από τους αποθαμένους ζωντανούς. Τρεις μήνες είχανε περάσει από την μαύρη ώρα που μπήκαμε στο Πιρκ, έμπαινε ο Μάρτης μήνας κι από τις 13 χιλιάδες που είχαμε ξεκινήσει, δεν μένανε πια παρά 800, αδύναμοι κι ανίκανοι για κάθε δουλειά. Από τους 800 που σωθήκανε οι 300 ήτανε αστοί, οι άλλοι χωρικοί..."¹⁶.

Ο Γεώργιος Σακκάς, ο ιστορικός της Τρίπολης του Πόντου και, σε όλη του τη ζωή, ακούραστος εργάτης του ποντιακού ελληνισμού, καταθέτει για τα ίδια γεγονότα: "Το τι υποφέραμε μέσα στους τέσσερις αυτούς μήνες είναι κάτι φοβερό, ανήκουστο, ανώτερο από κάθε περιγραφή.

Η τετράμηνη αυτή περίοδος υπήρξε η σκοτεινότερη και απαισιότερη της μακράς ζωής μας στην Τουρκία. Εκείνο που εκ των υστέρων διαπιστώσαμε ήταν ότι η συμφορά μας είχε πάρει τεράστιες διαστάσεις και ότι ο θάνατος αποδεκάτισε και ερήμωσε κυριολεκτικά τις τάξεις των ατυχών εκείνων οικογενειών, που εγκαταστάθηκαν κυρίως στο Μπιρκ και στο Κόλισαρ. Είδα, όπως εξακριβώθηκε κι αργότερα, μέσα στο συνταρακτικό εκείνο σάλιο να σβήνουν και να εκριζώνονται ολόκληρες οικογένειες. Είδαν πολλά τα μάτια μας. Είδαν περιστατικά που η

¹⁵. Φουρνιάδης Π., ό.π., σ. 37.

¹⁶. Γκρίτσι Μιλλιέξ Τ., *Η Τρίπολη του Πόντου*, Αθήνα (1976), 150-152.

θύμησή των γεννά το δέος και συνταράζει βαθιά την ψυχή μας. Είδαμε, ζήσαμε και υποφέραμε τη φρικτή δοκιμασία περιστατικών, που και τώρα, ακόμη, όταν τα φέρουμε στο νου μας, μας φαίνονται τόσο απίθανα και τόσο απίστευτα, που πολλές φορές διερωτώμεθα αν όλα αυτά δεν ήσαν εξημμένης φαντασίας πλάσματα ή αληθινά γεγονότα. Επί τέσσαρες μήνες ζούσαμε μέσα στο σπαραγμό και στην ατέλειωτη τραγωδία μας, μόνιμα συντροφιασμένοι με το θάνατο.

Με εξαίρεση, προσωρινά, την Κερασούντα, όπου για άλλη μια φορά αποδείχτηκε ότι η παρουσία των ευρωπαϊκών προξενικών αρχών έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην επιβολή της τάξης και στην αποκατάσταση της ηρεμίας, οι Έλληνες των εκκλησιαστικών επαρχιών Πουλαντζάκης, Κασσιόπης και Γιολ Αζούζ είχαν την τραγική τύχη των υπόλοιπων χωριών της περιοχής. Ο Λάμπρος Μαυρίδης από το Τεπέ Κιοϊ της Πουλαντζάκης καταθέτει ότι "από τους 700 που βγήκαμε εξορία από το χωριό μας το 1916 γυρίσαμε 232 άτομα"¹⁷, τα οποία, ωστόσο, ένα χρόνο αργότερα, υπέστησαν χειρότερα μαρτύρια από τον Άιχμαν του ποντιακού ελληνισμού, Τοπάλ Οσμάν: "Κανένα χρόνο μετά το γυρισμό μας από την εξορία (1916), κακήν κακώς, ζήσαμε. Ύστερα ο Τοπάλ Οσμάν ήρθε χαράματα και περικύκλωσε το χωριό με τους τσέτες του. Μάζεψαν τον κόσμο, έναν-έναν τους χωριανούς και τους έβαλαν σ' ένα σπίτι, σιμά στην εκκλησία: Άντρες, παιδιά, γυναίκες, γέρους, μωρά. Έδωσαν φωτιά το σπίτι και τους έκαψαν ζωντανούς!

Προτού να τους κάψουν διάλεξαν 4-5 νέες γυναίκες και τις κράτησαν για τον εαυτό τους. Μετά έχυσαν 10 τενεκέδες πετρέλαιο μέσα και ολόγυρα στο σπίτι και κατόπιν έριξαν μια χειροβομβίδα. Άναψε φωτιά! Το σπίτι ήταν του Κοντού του Κώτα. Δέκα-είκοσι λεφτά κράτησε το κακό. Φώναζαν. Οι φωνές των γυναικών "σον ουρανόν έβγαιναν" (οι φωνές των γυναικών ανέβαιναν στον ουρανό). Τινάχτηκε το σπίτι μες στις φλόγες κι όλους τους πλάκωσε μέσα!

Ένα κορίτσι απ' το παράθυρο πήδηξε και έφυγε απ' τη φωτιά. Έριξαν σφαίρες οι τσέτες αλλά ήταν κατήφορος και γλίτωσε. Μια σφαίρα την πήρε ξυστά στο κεφάλι. Ρούδα τη λέγανε. Ήρθε κοντά σε μας που ξεφύγαμε απ' το πρωί. Τη ρώτησα για την γυναίκα μου και τα παιδιά μου. Μου είπε: "Τη γυναίκα σου την είδα, τα παιδιά σου δεν τα είδα". Οι πέντε γυναίκες που διάλεξαν για να τις πάρουν οι Τούρκοι να τις βιάσουν, το κατάλαβαν και σαν έβλεπαν τη φωτιά και τις φωνές, πήδησαν μέσα στο σπίτι λέγοντας: - "Είη το όνομα του Κυρίου!...". Πήδησαν στη φωτιά και κήκαν. Πέθαναν μαζί με τις άλλες. Αυτό όλο κράτησε μισή ώρα. Μετά μισή ώρα οι τσέτες έφυγαν και πήγαν σ' άλλα χωριά. Και σε κάθε χωριό μισή ώρα στέκονταν, έκαιγαν, έκαιγαν και συνέχεια έφευγαν. Δεκαεφτά (17) χωριά έκαψαν στη συνέχεια. Τα Γούζερε, Κόλτιζι, Τεπέκιοϊ, Τεμιρτζικιοϊ, Γιόμα, Κινέη. Δεν έκαιγαν τα σπίτια των χωριών. Μόνο ένα σπίτι έκαιγαν μαζί με τους ανθρώπους"¹⁸.

Στις 26 Δεκεμβρίου 1916, ο μητροπολίτης Γερμανός ενημέρωνε αναλυτικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την τραγική κατάσταση που επικρατούσε στην περιφέρειά του: "Το χιόνι μέχρι τα γόνατα και το κρύο τσουχερό, εν τούτοις προχω-

¹⁷. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, Β/38, Κερασούντα (15.12.1916).

¹⁸. Αρχείο Κ.Μ.Σ., Μαυρίδης Λ., (προφορική μαρτυρία), Ανατολή Ιωαννίνων (31.10.1964).

ρούν με συνοδεία πολιτοφυλάκων χιλιάδες παιδιά, γυναίκες και άρρωστοι γέροι προς τη Σεβάστεια... Οι άρρωστοι εγκαταλείπονται στην άκρη του δρόμου σχεδόν όλοι ξυπόλυτοι, καταδικασμένοι δηλ. εκ των προτέρων σε θάνατο από το ψύχος... Από την Σαμψούντα στάλθηκαν πολιτοφύλακες και στρατιώτες εναντίον των πλούσιων χωριών της περιοχής, οι οποίοι έκαψαν τα χωριά, σκότωσαν γέρους και παιδιά και βίασαν γυναίκες. Ακόμα και κορίτσια κάτω των δέκα χρόνων και γριές πάνω των 80 είχαν αυτήν την τύχη¹⁹.

Τον Δεκέμβριο του 1916, όπως επίσης και τον Ιανουάριο του 1917, ο Αυστριακός πρέσβης της Κωνσταντινουπόλεως Pallavicini πληροφορούσε την κυβέρνηση του για τα τελευταία γεγονότα στον Πόντο και συγκεκριμένα στη μαρτυρική Αμισό: "11 Δεκεμβρίου 1916. Ληλατήθηκαν 5 ελληνικά χωριά, κατόπιν κήκαν. Οι κάτοικοι εκποπίστηκαν. 12 Δεκεμβρίου 1916. Στα περίχωρα της πόλης καίγονται χωριά. 14 Δεκεμβρίου 1916. Ολόκληρα χωριά καίγονται μαζί με τα σχολεία και τις εκκλησίες. 17 Δεκεμβρίου 1916. Στην περιφέρεια Σαμψούντας έκαψαν 11 χωριά. Η ληλασία συνεχίζεται. Οι χωρικοί κακοποιούνται. 31 Δεκεμβρίου 1916. 18 περίπου χωριά κήκαν εξ ολοκλήρου. 15 εν μέρει. 60 γυναίκες περίπου βιάστηκαν. Ληλάτησαν ακόμη και εκκλησίες"²⁰.

Το ίδιο χρονικό διάστημα ο Γερμανός πρέσβης Kühnmann ενημέρωνε τον αρχικαγκελάριο Hollweg στο Βερολίνο: "Οι πρόξενοι Σαμψούντας (Bergfeld) και Κερασούντας (Schede) αναφέρουν για τις άμεσα απειλούμενες μετατοπίσεις των ελληνικών παραλιακών πληθυσμών... Μέχρι τώρα δολοφονήθηκαν 250 αντάρτες. Αιχμαλώτους δεν κρατούν. 5 χωριά παραδόθηκαν σε στάχτη". Σύμφωνα με άλλη αναφορά του ιδίου, στις 16 Δεκεμβρίου: "...Ελληνικές προσφυγικές οικογένειες, οι περισσότερες γυναίκες και παιδιά, πολύ μεγάλος αριθμός εξορίζονται από τα παράλια προς τη Σεβάστεια. Η ανάγκη είναι μεγάλη"²¹.

Η επιστολή του μητροπολίτη Γερμανού Καραβαγγέλη, τον Μάιο του 1916, δεν έφτασε ποτέ στον προορισμό της και αυτό γιατί η φιλότουρκη γερμανική πρεσβεία αυθαιρετώντας δεν την παρέδωσε στον Οικουμενικό Πατριάρχη αλλά τη διαβίβασε στο Βερολίνο. Στα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας διατηρείται ακόμη ο φάκελος που περιέχει την επιστολή, η οποία αναφέρεται στους διωγμούς των χριστιανών. Η απόκρυφή της επιβεβαιώνει για ακόμη μία φορά τη συνενοχή της Γερμανίας. Τα σήματα κινδύνου και οι απελπισμένες

¹⁹. Wien HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Zl. 7/Pol., Kwiatkowski προς Czernin, και συνημμένη αναφορά του μητροπολίτη Σαμψούντας Γερμανού προς το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, Σαμψούντα (30.1.1917).

²⁰. Wien HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, No 97/pol., Κωνσταντινούπολη (19.12.1916) και Κωνσταντινούπολη (2.1.1917). Την ίδια έκθεση του Pallavicini βρίσκουμε και στα αρχεία του υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας, μαζί με άλλες εκθέσεις για τους διωγμούς. Βλ.: Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 61/pol. A. 4699, Βερολίνο (9.2.1917). Η ενέργεια των Αυστριακών δείχνει ότι δε συμφωνούσαν με την πολιτική των Γερμανών. Στο έγγραφο αφήνεται να εννοηθεί ότι θεωρούσαν τους Γερμανούς συνυπεύθυνους για όσα συνέβαιναν στην Τουρκία.

²¹. Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 759, A. 34108, Πέραν (11.12.1916). Bonn PAAA, Türkei Nr. 168, Bd. 15, f. Bd. 16, Nr. 1363, A. 35479, Τηλεγράφημα Goerpert προς Υπουργείο Εξωτερικών, Πέραν (26.12.1916).

εκκλήσεις για βοήθεια κατά την κρίση των Γερμανών υπευθύνων θάφτηκαν στους σκοτεινούς αρχειακούς θαλάμους αρχικά του Βερολίνου και αργότερα της Βόννης. Η επιστολή, η οποία βλέπει το φως της δημοσιότητας για πρώτη φορά και στην οποία ο μητροπολίτης κατήγγειλε τους βιασμούς, τις δολοφονίες και τις αυθαιρεσίες των μουσουλμάνων κατοίκων και των άτακτων τσετέδων Λαζών, με τις ευλογίες των αρχών, παρατίθεται ως έχει: "Παναγιότατε Δέσποτα. Είναι απερίγραπτα τα δεινά όσα υφίστανται οι ομογενείς πληθυσμοί της περιφέρειάς Αμισού από παρελθόντος Νοεμβρίου μηνός, δηλ. αφ' ης εποχής έφθασεν ενταύθα ο νέος Τουρκοκρής μουτεσαρίφης Αμισού (Τζανίκ). Υπό το πρόσχημα της καταδιώξεως φυγοστράτων εξαπέλυσε πανταχού χωροφύλακας μετά Λαζών ατάκτων στρατιωτών με διαταγάς να βασανίσωσι τα χωριά και παντοιοτρόπως καταπιέσωσιν εις τρόπον ώστε να μη μείνη εν αυτοίς ικμάς ζωής, τιμής και περιουσίας"²².

Κατά το ίδιο διάστημα εκτός από τους διωγμούς, τις εκτοπίσεις, τις αγχόνες και την ισοπέδωση των ελληνικών χωριών σημειώθηκαν διεξοδικές προσπάθειες εξισλαμισμού των χριστιανικών πληθυσμών σε όλες τις περιοχές του Πόντου. Το μέγεθος της συμφοράς του διαβολικού αυτού μέτρου, που ίσχυσε αμέσως μετά την εμφάνιση των Οθωμανών στη Μικρά Ασία και επεκτάθηκε κατά τη διάρκεια της τετραετίας 1915-1919, παρά το γεγονός ότι οδήγησε εκατομμύρια χριστιανών στον κόσμο του Ισλάμ²³, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς επιστημονικά ως σήμερα.

Ειδικότερα για τις περιοχές Σεβάστειας, Νικόπολης και Κολωνίας διασώζονται επαρκέστατες πληροφορίες από τον Π. Κυνηγόπουλο, διευθυντή σχολείου και δραστήριο μέλος επιτροπής για την ενημέρωση της κοινής γνώμης. Σύμφωνα μ' αυτές, ήδη από το Δεκέμβριο του 1916, στα χωριά Πάλτζανα και Τρουπή είχαν γίνει εξισλαμισμοί Ελληνίδων, οι οποίες στη συνέχεια κατέληξαν σε τουρκικά χαρέμια²⁴. Μάλιστα ένας Τούρκος της Νικόπολης, ο Χαλήλ Τοπάνογλου, καυχιόταν δημόσια πως πριν από τον πόλεμο κινδύνευε να πεθάνει από την πείνα, τώρα όμως ζούσε πολύ ωραία, σχεδόν όπως στον παράδεισο, με τα πολλά εξισλαμισμένα κορίτσια του (Ελληνοπούλες)²⁵. Σε μια επιστολή της παραπάνω επιτροπής προς το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, το 1917, καταγγέλλονται πολυάριθμες περιπτώσεις βίαιου εξισλαμισμού σε δέκα συνολικά χωριά της επαρχίας Κολωνίας. Από τις διακόσιες ελληνικές οικογένειες του χωριού Κορατζά, σύμφωνα με την ίδια καταγγελία, απέμειναν μόνο είκοσι έξι, ενώ οι υπόλοιπες αφανίστηκαν. Μία απ' αυτές που διασώθηκαν ήταν και η οικογένεια του ιερέα του χωριού, η οποία διέφυγε το θάνατο λόγω του εξισλαμισμού της κόρης και της νύφης²⁶.

²². Bonn PAAA, Konstantinopel 159, Bd 1, 1916, Επιστολή του μητροπολίτη Αμισού Γερμανού προς τον Πατριάρχη Γερμανό, Κωνσταντινούπολη (19.5.1916).

²³. Φωτιάδης Κ., *Πηγές της ιστορίας του κρυπτοχριστιανικού προβλήματος*, Θεσσαλονίκη (1997). Του ιδίου, *Η εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου*, έκδ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη (1996).

²⁴. Κυνηγόπουλος Π., *Εκθέσεις περί των καταστροφών και σφαγών της επαρχίας Κολωνίας της Νικοπόλεως του Πόντου*, σ. 29. Βλ. επίσης: "Εκθέσεις της Επιτροπής προς το Πατριαρχείο (1917)", *Νέα ζωή*, Κωνσταντινούπολη (12.11.1918).

²⁵. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 11.

²⁶. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 41.

Συνολικά, από τους 51.660 Έλληνες κατοίκους της επαρχίας Κολωνίας απέμεινε μόνο το ένα τρίτο, ενώ πολλοί απ' όσους επέζησαν, κυρίως γυναίκες και παιδιά, εξισλαμίστηκαν με τη βία²⁷.

Στην επαρχία Επεσίου, επίσης, από τους 12.000 Έλληνες κατοίκους πολλοί βρήκαν το θάνατο κατά τη διάρκεια των εκτοπίσεων. Δύο Έλληνες της περιοχής αυτής, που κατάφεραν να ξεφύγουν την εκτόπιση με τη βοήθεια "εξισλαμισμένων" Ελλήνων, ανέφεραν λεπτομέρειες στην επιτροπή, η οποία, εκτός από τις μεμονωμένες περιπτώσεις, αναφερόταν και σε αναγκαστικούς, ομαδικούς εξισλαμισμούς²⁸.

Το Δεκέμβριο του 1916 στα χωριά Παλτζάνα και Τρούψη είχαν γίνει εξισλαμισμοί Ελληνίδων, οι οποίες στη συνέχεια κατέληξαν σε τουρκικά χαρέμια²⁹. Ένας Τούρκος που ζούσε στη Νικόπολη, ο Χαλήλ Τοπάνογλου, έλεγε δημόσια πως πριν από τον πόλεμο κινδύνευε να πεθάνει από την πείνα, τώρα όμως ζούσε πολύ ωραία, σχεδόν όπως στον παράδεισο, με τα πολλά εξισλαμισμένα κορίτσια του (Ελληνοπούλες)³⁰. Σε μια επιστολή της παραπάνω επιτροπής προς το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης το 1917 αναφέρονται πολυάριθμες περιπτώσεις αναγκαστικού εξισλαμισμού σε δέκα συνολικά χωριά της επαρχίας Κολωνίας. Από τις 200 ελληνικές οικογένειες στο χωριό Κορατζά απέμειναν μόνο 26, οι άλλες αφανίστηκαν. Μία από αυτές τις 26 ήταν η οικογένεια του ιερέα του χωριού, η οποία απέφυγε το θάνατο μόνο με τον εξισλαμισμό της κόρης και της νύφης³¹. Συνολικά, από τις 51.660 Έλληνες κατοίκους της επαρχίας Κολωνίας έμεινε μόνο το ένα τρίτο. Πολλοί από αυτούς που επέζησαν, κυρίως γυναίκες και παιδιά, εξισλαμίστηκαν με τη βία.³² Το χειρότερο απ' όλα όμως, αναφέρει ο Κυνηγόπουλος, ήταν το γεγονός ότι οι τουρκικές αρχές έπαιρναν τα Ελληνόπουλα από τις οικογένειές τους, δήθεν για να τα προστατέψουν, και τα έστελναν σε τουρκικά σχολεία στη Σεβάστεια, όπου βέβαια έπαιρναν την ανάλογη αγωγή. Ακόμα και πολύ μικρά παιδιά δεν εξαιρούνταν από την πρακτική αυτή.³³ Γι' αυτό και πολλά παιδιά εξισλαμίστηκαν³⁴.

Στην περιοχή της Σεβάστειας, από το 1916, οι περισσότεροι άνδρες είτε εκτοπίστηκαν είτε φυλακίστηκαν. Οι γυναίκες και τα παιδιά μεταφέρθηκαν στην περιοχή Αζηζηγιέ, όπου κατανεμήθηκαν σε τουρκικά χωριά, με σκοπό τον εξισλαμισμό, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε σε κάθε χωριό να μην υπάρχουν περισσότερες από πέντε-δέκα ψυχές³⁵. Ακόμη διάφορες αναφορές καταγγέλλουν τους βίαιους εξισλαμισμούς στην ίδια περιοχή. Το 1918 δόθηκαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο οι εκθέ-

²⁷ Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 21-22. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., Υ.Α.Κ., 1919, Α/4α, Αικατερινοδάρ (20.5.1919).

²⁸ Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 18 κ.ε.

²⁹ Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 29. «Έκθεση της Επιτροπής προς το Πατριαρχείο (1917)», Νέα ζωή, Κωνσταντινούπολη (12.11.1918)

³⁰ Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 11

³¹ Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 41

³² Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 21-22. Α.Υ.Ε., Κ.Υ., Υ.Α.Κ., 1919, Α/4α, Αικατερινοδάρ (20.5.1919).

³³ Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 16 κ.ε.

³⁴ Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 14 και 44.

³⁵ Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 70 κ.ε.

σεις για τις καταστροφές και τις θανατώσεις στην επισκοπή Νικοπόλεως και Κολωνίας του Πόντου. «Στα χωριά της Τοκάτης οι άνδρες θανατώθηκαν ή πέθαναν από την πείνα. Γυναίκες και παιδιά αναγκάζονται με τη βία να προσχωρήσουν στο Ισλάμ. Τον πλούσιο Έλληνα Λογγίνο από το χωριό Καρατεσεβίτ, του άρπαξαν όλη την περιουσία και τον ανάγκασαν να γίνει αποστάτης. Υποχρεώθηκε ακόμη να εγκαταλείψει τη γυναίκα του και να παντρευτεί την Τουρκάλα Αϊσέ»³⁶.

Στο ορφανοτροφείο της Αμισού, όπου στεγάζονταν περισσότερα από 500 ορφανά από διάφορες περιοχές, διαπιστώνεται ότι "πολλά εκ τούτων, εξισλαμίσθησαν και περιετμήθησαν φρίττει κανείς και εξανίσταται επί τη θέα των θυμάτων τούτων της νεοτουρκικής θηριωδίας εκ των ορφανών τούτων πολλά εφρόντισε να ανεύρη και αποσπάση από τας τουρκικάς οικογενείας η παντός επαίνου αξία ελληνική πόλις Τζορούμ, η οποία πολλάς επιδαψίλευσε περιποιήσεις και εις τους πρόσφυγας, και προς την οποίαν έπρεπε να εκφρασθή η ευαρέσκεια της Εκκλησίας"³⁷.

Τραγική ήταν και η τύχη των σταυροπηγιακών μονών του Πόντου. Από το καταστροφικό μίσος των Νεοτούρκων και τον τυφλό ισλαμικό φανατισμό δε γλύτωσαν ούτε τα μοναστήρια του, τα οποία επί αιώνες είχαν σεβαστεί οι σουλτάνοι και οι κατά τόπους ντερεμπέηδες και πασάδες, παραχωρώντας, κατά διαστήματα, σε πολλά από αυτά υλικά αλλά και θρησκευτικά προνόμια³⁸.

³⁶. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 22-27, 50-57. Βαλαβάνης Γ., *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*, σ. 262-263. *Οι ανθελληνικοί διωγμοί εν Τουρκία από του 1908 μέχρι του 1921 ενώπιον της Γ' εν Αθήναις Εθνοσυνελεύσεως*, παράρτημα 3, σ. 48-50. Λαμέρας Κ., *Το μικρασιατικόν πρόβλημα*, σ. 67-68. Παυλίδης Ι., *Σελίδες ιστορίας αίματος και θυσίας Πόντου και Μικράς Ασίας*, σ. 158. *Έξοδος, Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας*, τ. 2, έκδ. Κ.Μ.Σ., Αθήνα (1982), σ. 359-361. Μηλιώρης Ν., *Οι κρυπτοχριστιανοί*, Αθήνα (1962), σ. 89. Τσαούσης Α., *Ιστορία Χόψας του Πόντου*, Αθήνα (1960), σ. 37. *Τακρίρια τινά του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς την Υψηλήν Πύλην περί του Ζητήματος των Σταυρωτών και περί εξισλαμίσεων*, Κωνσταντινούπολη (1909). Fotiadis C., *The Ethnic and Religious Consciousness of the Greeks of Pontos*, Thessaloniki (1996), σ. 29. Βλ. επίσης: Α.Υ.Ε., Κ.Υ., Φ. 1923 α.α.κ., Καταθέσεις αυτοπτών μαρτύρων τουρκικών βιασπραγιών, αναφορά για την κατάσταση στη Σεβάστεια από τον William E. Hawkes, Κωνσταντινούπολη (5.6.1922).

³⁷. Ανώνυμος, "Εξ ανταποκρίσεων", *Ελεύθερος Πόντος*, Βατούμ (7.8.1919).

³⁸. Φωτιάδης Κ., *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, σ. 267-279. Ο Βαγιαζίτ Β' (1481-1512) είχε αναγνωρίσει τα προνόμια της Μονής Περιστερεώτα και είχε χορηγήσει επιπλέον και οικονομική ενίσχυση. Κιαγχίδης Χ., ό.π., σ. 46. Η Σουμελά βρισκόταν υπό την προστασία των περισσότερων σουλτάνων του 16ου και του 17ου αιώνα, όπως του Σελήμ Α' (1512-1520), του Σουλεϊμάν Α' (1520-1566), του Σελίμ Β' (1566-1574), του Μεχμέτ Γ' (1595-1603) και του Μουράτ Δ' (1603-1640). Παπαμαχαλόπουλος Κ., *Περιήγησις εις τον Πόντον*, Αθήνα (1903), σ. 65 κ.ε., και 116. Hoffmeister E. v., *Durch Armenien, Eine Wanderung und der Zug Xenophons bis zum Schwarzen Meere*, Leipzig-Berlin (1911), σ. 151-152. Κυριακίδης Ε., *Ιστορία της παρά την Τραπεζούντα Ιεράς Βασιλικής Πατριαρχικής Σταυροπηγιακής Μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου της Σουμελά*, Αθήνα (1898), σ. 80-81. Αθανασιάδης Σ., *Ο Πόντος*, Θεσσαλονίκη (χ.χ.), σ. 35 κ.ε. Τασούδης Γ., *Βιογραφικά αναμνήσεις του αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος 1881-1949*, Αθήνα (1970). Του ίδιου, *Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσάνθος, ο από Τραπεζούντος, η εθνική και εκκλησιαστική δράσις του 1926-1949*, Αθήνα (1972), σ. 197-198. Ζούζουλας Στ., *Ο ελληνισμός του Πόντου*, Αθήνα (1982), σ. 24. Λαζαρίδης Α., *Μικρά Ασία*, Αθήνα (1968), σ. 41. Παπαδόπουλος Α., "Περί της πατριαρχικής ιεράς μονής Βαζελώνος", *Ποντιακά Νέα*, Θεσσαλονίκη (14.4.1974), σ. 4. Ανδρέαδης Γ., *Ο πολιτισμός του Πόντου*, Αθήνα (1964), σ. 51. Klose W., "Die Christen in der Türkei", *Zeitschrift für*

«Φρίττει ο νους του ανθρώπου, έγγραφε στις 12 Νοεμβρίου 1918 ο Μητροπολίτης Ροδοπόλεως Κύριλλος, διά τας διαπραχθείσας φρικαλεότητας και τον αριθμόν των θυμάτων, ανερχομένων εις 487 ψυχάς, αίτινες εύρον οικτρών θάνατον εν τοις όρεσι, τοις σπηλαίοις και ταις οπαίς της γης, όπου εκρύβησαν ίνα αποφύγωσι την δολοφόνον μάχαιραν των σφαγών. Μεταξύ των δολοφονηθέντων τούτων θυμάτων κατατάσσονται άλλα 14 νεάνιδες κόραι, αίτινες φεύγουσαι τον βαρύν πέλεκυν του δημίου, κατέφυγον, ως εις άσυλον θρησκευτικόν, εις την διαληφθείσαν ιεράν μονήν του Βαζελώνος, οπόθεν οι τύραννοι ούτοι, αφού απήγαγον τους φιλησύχους πατέρας της Μονής αιχμαλώτους, προέβησαν ούτοι εις κορεσμόν των σωματικών αυτών ηδονών, βία ατιμάσαντες τας παρθένους ταύτας, ων τελευταίον αφού απέκοψαν τους μαστούς και τας κεφαλάς, αφήκαν τα πτώματα και απήλθον».

Πολλές μάχες, που διαδραματίστηκαν στις βουνοκορφές του Αγιούτεπε, στα Σούρμενα, στη Σάντα και στη σπηλιά της Παναγίας του Ότκαγια, στο Νεμπιέν-Νταγ, όπου σφαγιάστηκαν 400 περίπου γυναικόπαιδα³⁹, αποτέλεσαν ιστορικούς σταθμούς του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων του Πόντου. Τα βουνά, εκτός από τους αντάρτες, κατακλύστηκαν και από γυναικόπαιδα που δυσχέραιναν ακόμμη περισσότερο τις συνθήκες διαβίωσής τους. Οι γυναίκες του Πόντου, προασπίζοντας την τιμή και την ζωή των ιδίων και των παιδιών τους, προτίμησαν το θάνατο από το κρύο και την πείνα, μέσα στο καταχείμωνο, πάνω στις βουνοκορφές, από τον προγεγραμμένο θάνατο των ατέλειωτων πορειών, των διώξεων, των βιασμών και των δολοφονιών.

Το μίσος των Νεοτούρκων κατά των αμάχων πληθυσμών εντεινόταν κάθε φορά που ο τακτικός τουρκικός στρατός δεχόταν σοβαρά χτυπήματα από τους αντάρτες, στις βουνοκορφές της Πάφρας, της Αμισού, των Σουρμένων, του Βεζύρ Κιοπρού, της Οινόης, της Σεβάστειας και, κυρίως, στο Σούλι του Πόντου, την επτάκωμη Σάντα. Τα λίγα θύματα του ξεριζωμού, όσα επέζησαν και έφτασαν στην Ελλάδα, κατέγραψαν τις ηρωικές μάχες που δόθηκαν στα βουνά του Αγιού-Τεπέ,

die historische Theologie, τ. 20, Hamburg-Gotha (1850), σ. 306-307. Münir O., *Minderheiten im osmanischen Reich und in der neuen Türkei*, (Diss.), Köln (1937), σ. 73. Παπαρούνης Π., *Τουρκοκρατία*, Αθήνα (χ.χ.), σ. 310. Καρυκοπούλου Χρ., *Το διεθνές καθεστώς του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Αθήνα (1979). Kawerau P., *Amerika und die orientalischen Kirchen*, Berlin (1958), σ. 449. Κουκκίδης Κ., *Κόσμοι της ανατολής*, Αθήνα (1958), σ. 268. Hell V. - Hell H., *Türkei II*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz (1981), σ. 51. Υψηλάντης Κομνηνός Αθ., *Τα μετά την Άλωσιν 1453-1789*, Κωνσταντινούπολις (1870), σ. 50. Καυσοκαλυβίτης Ν. - Μεταξόπουλος Π., *Η θεία και ιερά ακολουθία Βαρνάβα και Σωφρονίου, Ιερά ιστορία της βασιλικής μονής Σουμελά και ιστορικόν της πόλεως Τραπεζούντος και των βασιλέων αυτής*, Λειψία (1775), σ. 43 κ.ε. Κανδηλάπτης Γ., "Η μονή Σουμελά και ο σουλτάνος Σελίμ Α'", *Ποντιακά Φύλλα*, τ. 1, Αθήνα (1937), σ. 78. Τανιμανίδης Π., *Παναγία Σουμελά*, Θεσσαλονίκη (1978). Βαβαρέτος Γ., "Η Ιστορία της μονής Σουμελά και της θαυματουργού εικόνας της Παναγίας", *Πατρίς*, Αθήνα (11.11.1931). Παπαδημητρίου Ρ., *Παναγία Σουμελά-Θρύλοι και Ιστορία*, Θεσσαλονίκη (1962). Παπαδόπουλος Α., "Ο Πόντος διά των αιώνων", *Α.Π.*, τ. 1, Αθήνα (1928), σ. 33.

³⁹ Σαμουηλίδης Χρ., ό.π., σ. 104. Γαβριηλίδης Α., ό.π., σ. 30-35. Wien HHStA, PA, XXXIII, Karton 369, Konsulate 1916, Trapezunt, Zl. 45/P., Τραπεζούντα (14.12.1916). Τανιμανίδης Π. - Αντωνιάδης Γ., ό.π., σ. 286 κ.ε. Κυνηγόπουλος Ν., *Η Πάφρα του Πόντου. Η χώρα των γενναίων*, Θεσσαλονίκη (1991), σ. 128-133.

Νεμπιέν-Νταγ, Τσοπού-Τερεσή, Δαγκλή, Ταφλάνκιοϊ, Τσιφλίκ-τεπεσί, Πεκλίκ, Εγριμπέλ, Τσατσούρ, Κιζ-καλεσί, Γαρταλίκ-τελεσί, Σάντας, Κιμισλί, Καράτερε, Γαλιάνας κ.ά., για να προστατέψουν τα χιλιάδες γυναικόπαιδα που στήριζαν τις ελπίδες τους για την ζωή στη δική τους ηρωική αυτοθυσία⁴⁰. Απαραίτητη είναι η ιδιαίτερη μνεία σε μια από αυτές τις μάχες, γιατί αποτελεί, όπως επισημαίνει ο Χρήστος Ανδρεάδης, μια από τις πιο αιματοβαμμένες σελίδες της άγνωστης ποντιακής ιστορίας, εξαιρετο δείγμα αυτοθυσίας και ηρωισμού, σπουδή τιμητική στο βωμό των ιδανικών της ελευθερίας. Πρόκειται για τη μάχη του Νεμπιέν-Νταγ στη νότια περιοχή της Πάφρας και κοντά στο χωριό Ότκαγια, εκεί όπου βρισκόταν το σπήλαιο Παπαδζάκ Πανάγιασι (σπήλαιο της Παναγιάς οφθαλμοθεραπεύτριας), που δίκαια αποκλήθηκε το "Αρκάδι του Πόντου". Στο σπήλαιο αυτό "με ελάχιστους άνδρες είχαν οχυρωθεί οι οπλαρχηγοί Καραβασίλογλου Χατζη-Γιώργης με τους τρεις γιους του, ο Ταγκάλ Γιώργης με τους δυο του γιους, ο Δεληγιαννιόγλου Κωνσταντής, ο Ατές Κωνσταντής και ο Παπάζογλου, υπερασπίζοντας 600 γυναικόπαιδα από την τουρκική βαρβαρότητα. Προς τα τέλη του 1917 ολόκληρο τουρκικό σύνταγμα με ορεινά τηλεβόλα υπό την αρχηγία του χιλίαρχου της Πάφρας Μεμέτ Αλή δύο συνεχή μερόνυχτα βομβάρδιζε το σπήλαιο, ωστόσο οι ηρωικοί υπερασπιστές του, αφού εξαντλήθηκαν τα πυρομαχικά τους, αποφάσισαν να σκοτωθούν μόνοι τους παρά να παραδοθούν. Το τραγικό αποτέλεσμα ήταν να συλληφθούν τα γυναικόπαιδα, να ατιμασθούν οι γυναίκες ύστερα από χίλιες δυο ταπεινώσεις και εξευτελισμούς και μόνο 83 άτομα τελικά να κατορθώσουν να διαφύγουν προς την Κασταμονή"⁴¹.

Η δεινή θέση, κατά την πρόβλεψη του Pallavicini μελλοθανάτων Ελλήνων της Κερασούντας, της Αμισού και των άλλων πολύπαθων πόλεων, επιβεβαιώνεται και από τις αλληπάλληλες εκθέσεις που απηύθυνε η ελληνική πρεσβεία της Κωνστα-

⁴⁰. Για τα ηρωικά κατορθώματα των ανταρτών αυτοάμυνας και σωτηρίας των αμάχων πληθυσμών βλ.: Γεωργιάδης Χρ., *Το αντάρτικο στη Σαμψούντα*, Καβάλα (1963). Κουτσογιαννόπουλος Δ., *Ανάμεσα στους αντάρτες του Πόντου*, Θεσσαλονίκη (1936). Τανιμανίδης Π. - Αντωνιάδης Γ., *Το αντάρτικο του Πόντου*. Καζαντζίδης Π., "Η αντίσταση της Τσίτας των Σουρμένων", *Ποντιακή Εστία*, Θεσσαλονίκη (1980), σ. 445-450. Αρχείο Κ.Μ.Σ., Αναστασιάδης Π., *Αντάρτικα γεγονότα του Πόντου (1913-1923)*, Ποντολείβαδο Καβάλας (1962). Αρχείο Κ.Μ.Σ., Παρασκευόπουλος Ευθ., *Απελευθερωτικός αγώνας του Πόντου*, Καβάλα (χ.χ.). Αρχείο Κ.Μ.Σ., Παπαδόπουλος Γ., *Τα παθήματα των Σαμψουντιών*, Άργος Ορεστικό Καστοριάς (1961). Αρχείο Κ.Μ.Σ., Παπαντόπουλος Ι., *Απομνημονεύματα από το αντάρτικο της Σαμψούντας*, Διομήδεια Ξάνθης (1962). Αρχείο Κ.Μ.Σ., Ξανθόπουλος Αλ., *Τραγούδια απ' το αντάρτικο του Πόντου και ημερολόγιο από τις 20.7.1921 έως τις 22.10.1922*, Κατερίνη (1925). Αρχείο Κ.Μ.Σ., Ταυρίδης Σ., *Η Επτάκωμη Σάντα. Το Σούλι του Πόντου*, Βέροια (1973). *Ημερολόγιον του οπλαρχηγού Βασίλ-αγά (Βασιλείου Ανθόπουλου)*, μετάφραση από τα ρωσικά: αιδεσιμότητα Γεώργιος Χαριτίδης (1935), χφ. αντίγραφο στο Αρχείο Κ. Φωτιάδη. Χατζηθεοδωρίδης Κ., *Αυτονομία του ελεύθερου Ελληνισμού του Πόντου το 1912 μέχρι 1922 Αμισού - Αμασειας*, Δράμα (χ.χ.), χφ. αντίγραφο στο Αρχείο Κ. Φωτιάδη. Γεωργιάδης Αν., *Απομνημονεύματα*, Νέα Αμισός Δράμας (χ.χ.), χφ. αντίγραφο στο αρχείο Κ. Φωτιάδη.

⁴¹. Ανδρεάδης Χρ., "Ιστορικό σχέδιασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτών του Πόντου", σ. 193. Για τη λεπτομερή περιγραφή της μάχης αυτής βλ.: Γαβριηλίδης Α., *Σελίδες εκ της μαύρης εθνικής συμφοράς του Πόντου*, σ. 30-35. Λαμπιδής Γ., *Τοπάλ Οσμάν*, σ. 102-108. Τανιμανίδης Π. - Αντωνιάδης Γ., ό.π., σ. 286-294. Κουλοχέρης Ι., "Πάφρα η πολύπαθη", *Ποντιακή Εστία*, Θεσσαλονίκη (1976), σ. 272.

ντινούπολης - ως φυσικός αποδέκτης όλων των τραγικών ειδήσεων που κατέφθαναν από τον Πόντο - στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας. Σύμφωνα με απόσπασμα εκθέσεων, που στάλθηκαν στις 14 και 19 Ιανουαρίου, η κατάληψη της Τραπεζούντας από τους Ρώσους (5 Απριλίου 1916) και η αναγκαστική δημιουργία των ελληνικών αντάρτικων ομάδων είχαν χρησιμεύσει σαν πρόσθετα προσχήματα, για να εξαφανιστεί ό,τι ελληνικό απέμεινε. Εξίσου τρομερές είναι και οι ειδήσεις που αφορούσαν στην Αμισό και την περιφέρειά της: "Είκοσι οκτώ έτερα χωρία επιρπολήθησαν εντός μίας εβδομάδος από τις 15 Ιανουαρίου, μη συμπεριλαμβανομένων των πυρποληθέντων κατά Δεκέμβριον. Τα γυναικόπαιδα απεστάλησαν πεζή εν μέσω βροχής και χιόνων εις τα βιλαέτια Σεβαστείας και Αγκύρας. Νήπια, κοράσια, λεχώ, έγκυοι, ασθενείς και γέροντες ωθούνται από τόπον εις τόπον, διανυκτερεύουσι κατά χιλιάδας εις χάνια, όπου διαμένουσιν άνευ άρτου ή άλλης τροφής... Πολλά παιδιά απωλέσαντα τους γονείς των διασκορπίζονται εις τα όρη, ή εις τα τουρκικά χωρία. Οι μετατοπιζόμενοι αποθνήσκουσι καθ' οδόν εκ της πείνης, του ψύχους και των ταλαιπωριών και θάπτονται εις τα όρη, ή αφήνονται βορά των αγρίων θηρίων... Κατά πρόχειρον υπολογισμόν ο αριθμός τούτων υπερέβη ήδη τας 20.000 καθ' εκάστην δε αυξάνεται... Εκ Πάφρας απεστάλη εις Βοϊβάτ ολόκληρος άρρην πληθυσμός... Οκτώ χωρία της Πάφρας παράγοντα τον εκλεκτότερον καπνόν της Τουρκίας επιρπολήθησαν και οι κάτοικοι μετεφέρθησαν εις το βιλαέτιον της Αγκύρας, ετέρων δε οκτώ χωρίων της Αμισού οι κάτοικοι απεστάλησαν εις το εσωτερικόν. Ταύτην την στιγμήν φαίνονται εις τα όρη καπνοί και φλόγες... Και ο υπαίθριος πληθυσμός της Κερασούντος μετεφέρθη ολόκληρος εις το εσωτερικόν... Τα αυτά συνέβησαν εις τας επαρχίας Νεοκαισαρείας, Φάτζας και Τσαρσαμπά... Χείρονα τούτων συνέβησαν εις Πάφραν όπου κατά τας τελευταίας εβδομάδας παρεδόθησαν εις το πυρ έτερα είκοσι χωρία μετά των εκκλησιών των και σχολείων, αφού δε ελεηλατήθη η κινητή αυτών περιουσία και η ακίνητος εγένετο παρανάλωμα του πυρός, ο πληθυσμός ολόκληρος απεστάλη εις το εσωτερικόν... Σκοπός όλων των φρικωδών τούτων γεγονότων είναι η εξόντωσις των εν Τουρκία Ελλήνων, οίτινες οφείλουσι να εκλείψωσιν ως οι Αρμένιοι. Ήδη το εν τέτα ρτον του μετατοπισθέντος πληθυσμού υπέκυψεν εις τον θάνατον"⁴².

Το μίσος των Νεοτούρκων εναντίον των χριστιανών Ελλήνων αποδεικνύεται περίτρανα από την ασεβή στάση που επέδειξαν κατά τη μεγαλύτερη γιορτή της χριστιανισμού, σύμφωνα με το λακωνικό τηλεγράφημα του Kwiatkowski, στις 2 Ιανουαρίου 1918, προς τον Pallavicini: "Κατά την πολική νύχτα των Χριστουγέννων, γύρω από τη Σαμφούντα βρισκόταν 1.500 εκτοπισμένοι Έλληνες από την Πάφρα, οι περισσότεροι γυναίκες και παιδιά, ταλαιπωρημένοι. Σημειώθηκαν πολλά περιστατικά θανάτου από το κρύο. Εξαιτίας της χιονοθύελλας, αναγκάστηκαν να

⁴². Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1917, αρ. πρωτ. 548, Κωνσταντινούπολη (19.1.1917). Βλ. ακόμη: Φωτιάδης Κ., "Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου", σ. 57-58. Αγγελομάτης Χρ., *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας*, σ. 403-405. *Οι ανθελληνικοί διωγμοί εν Τουρκία από του 1908 μέχρι του 1921 ενώπιον της Γ' εν Αθήναις Εθνοσυνελεύσεως*, σ. 76 κ.ε.

επιστρέψουν τα ταχυδρομικά και τα γερμανικά μεταφορικά μέσα που κατευθύνονταν προς την ενδοχώρα⁴³.

Η απανθρωπιά και η φρίκη που αυτή προκαλεί απεικονίζονται με τον πιο ωμό τρόπο στα κείμενα του διπλωμάτη-συμμάχου τους Kwiatkowski, ώστε να νομίζει κανείς μερικές φορές ότι παρακολουθεί κινηματογραφική ταινία τρόμου: "Όταν τον προηγούμενο Ιούνιο ο Ιζέτ πασάς είχε εκφράσει την πρόθεσή του να ασχοληθεί με τα θέματα των ντόπιων Ελλήνων, κι αμέσως μετά ο Μπεχάρ Εντίν μπέης, επιθεωρητής της αστυνομίας, ο μουτεσαρίφης Μουστάκ μπέης, ο τρομερός πρόεδρος του στρατοδικείου Ιχσάν μπέης και ο Ρεφέτ πασάς εγκατέλειψαν τη Σαμψούντα, ελπίζαμε ότι θα βελτιωνόταν η μεταχείριση των Ελλήνων των παραλίων.

Στα τέλη Δεκεμβρίου άρχισε η εκκένωση των ελληνικών χωριών. Δόθηκε στους κατοίκους μια μικρή προθεσμία για την πώληση των περιουσιών τους, οι οποίες πουλήθηκαν σε πολύ χαμηλές τιμές και αποκλειστικά σε Τούρκους αγοραστές. Ο πληθυσμός που εκτοπίστηκε, μερικές χιλιάδες ψυχές, μεταφέρθηκε στην Πάφρα και μετά μέσω Σαμψούντας στην ενδοχώρα, όπου και πρόκειται να εγκατασταθούν αυτοί που επέζησαν, ειδικότερα στην περιοχή μεταξύ Τσορούμ και Άγκυρας. Εξαιτίας του πολικού χειμώνα, της ακαταλληλότητας των δρόμων και της έλλειψης κάθε βοήθειας, είναι βέβαιος ο θάνατος ενός μεγάλου μέρους αυτών των άτυχων.

Τον τελευταίο καιρό είδαμε συχνά παγωμένες γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένους να μεταφέρονται με την ανοιχτή άμαξα στο νοσοκομείο κι ενώ εξαντλημένοι έπεφταν στο έδαφος, οι συνοδοί στρατιώτες τους χτυπούσαν με τον υποκόπανο των όπλων για να τους οδηγήσουν, με δικαιολογία την καθαριότητα, στο μπάνιο μέσα στην καταιγίδα και το κρύο, ώστε συνειδητά να είναι πιο μεγάλος ο κίνδυνος αρρώστιας. Τώρα χιλιάδες είναι εκείνοι που βαδίζουν προς βέβαιο θάνατο από την εύφορη περιοχή με τις, καλής ποιότητας, καλλιέργειες καπνού, γεγονός που θα 'χει σαν συνέπεια την πτώχευση της περιοχής⁴⁴.

Οι λεπτομερείς εκθέσεις του μητροπολίτη Γερμανού, σύμφωνα με τη διαπίστωση του Pallavicini⁴⁵, απέδιδαν αντικειμενικά τα συγκεκριμένα γεγονότα, όπως αποδεικνυόταν κι από τη διασταύρωσή τους με αντίστοιχες αναφορές Αυστριακών προξένων. Ο πρόξενος Kwiatkowski, στις 20 Μαρτίου 1917, διαβίβασε από τη Σαμψούντα στη Βιέννη τρεις εκθέσεις του μητροπολίτη Γερμανού για τη σοβαρή επιδείνωση της κατάστασης στον Πόντο, από τα τέλη Ιανουαρίου έως τα τέλη Φεβρουαρίου του ίδιου χρόνου. Στην πρώτη του έκθεση, με ημερομηνία 29 Ιανουαρίου, έγραφε ο μητροπολίτης: "Από τα χωριά που είχαν μείνει ανέπαφα ως τώρα λεηλατήθηκαν άλλα 28 και πυρπολήθηκαν, ενώ γυναίκες, παιδιά και ηλικιωμένοι εξορίστηκαν στα βιλαέτια της Σεβάστειας και της Άγκυρας. Βρέφη, κορίτσια, γυναίκες και άρρωστοι υπέστησαν κτηνώδη μεταχείριση και υποχρεώνονται να διανυκτερεύουν στην ύπαιθρο. Πολλοί αρρωσταίνουν και εκατοντάδες πεθαίνουν. Πολλά παιδιά έχασαν τους γονείς τους και περιπλανώνται άσκοπα και άλλα έχουν

⁴³. Wien HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Nr. 940, Πέραν (16.1.1918), και Τηλεγράφημα Nr. 5, Σαμψούντα (2.1.1918).

⁴⁴. Wien HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Zl. 7/pol., Σαμψούντα (17.1.1918).

⁴⁵. Wien HHStA, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Nr. 14/pol., Κωνσταντινούπολη (17.2.1917).

πεθάνει στο δρόμο από την πείνα και το κρύο. Θάβεται μόνο ένα μέρος από αυτά, ενώ τα πτώματα των υπολοίπων θρέφουν τα όρνεα και τα κοράκια⁴⁶.

Ανάλογα εγκλήματα συνέβαιναν και σ' άλλες περιοχές του Πόντου και αντίστοιχες εκθέσεις υποβλήθηκαν σ' όλα τα Πατριαρχεία, όπως αυτή του μητροπολίτη Νεοκαισαρείας Πολυκάρπου, που παράλληλα δημοσιεύτηκε και στην εφημερίδα *Νέα Ζωή* της Κωνσταντινούπολης, στις 12.11.1918: "...Τα πάνδεινα υποστάντες οι κάτοικοι Κολωνίας και ληστεύσεις και διωγμούς και βιασμούς και σφαγές ετάφησαν άκλαυτοι και ακήδευτοι εις τας αφιλοξένους χώρας των Τούρκων εν Τοκάτη και αλλαχού⁴⁷. Ο μητροπολίτης καταγγέλλει, επίσης, και τις προσπάθειες εξισλαμισμού μικρών παιδιών: "Κατά την εκδίωξιν εκ των εστών των συνέβησαν και σφαγαί και βεβηλώσεις ιερών ναών οίτινες ή μετεβλήθησαν εις σταύλους και αχυρώνας ή κατεστράφησαν. Το χείριστον πάντων είναι ότι υπό το πρόσχημα προστάσις των μικρών παιδων και νεανίδων, τα επίσημα όργανα της κυβερνήσεως παρέλαβον όλην την μικράν νεολαίαν και αυτά έτι τα βρέφη, εκτουρκίσαντα δε αυτήν, την διατηρούσιν εισέτι εις τας τουρκικάς σχολάς της Σεβαστείας, παρεχούσης ούτω νέον δείγμα του εκπολιτιστικού έργου, όπου ανέλαβαν αι τουρκικά όρδαί να εφαρμόσουν και να διαδώσουν πανταχού⁴⁸".

Τις σατανικές μεθόδους εξόντωσης των Ελλήνων περιέγραψε και ο Γάλλος F. Sartiaux, επισημαίνοντας ιδιαίτερα ότι παρόμοιες φρικαλεότητες θα ετίθεντο υπό αμφισβήτηση, αν δεν τις πιστοποιούσαν οι έγκυρες αναφορές διπλωματικών και προξενικών υπαλλήλων, ανταποκρίσεις εφημερίδων και αυτόπτες μάρτυρες: "Τα παιδιά τα απέσπασαν από τους γονείς τους και υπό το πρόσχημα της φιλανθρωπίας τα έκλεισαν σε τουρκικά ιδρύματα όπου τα προσηλύτισαν με τη βία στο μωαμεθανισμό. Ο πρέσβης της Αμερικής το βεβαιώνει στο ίδιο έργο του. Ολόκληρες οικογένειες οδηγήθηκαν σε μουσουλμανικά χωριά απ' όπου τους ήταν ρητά απαγορευμένο να φύγουν με οποιοδήποτε πρόσχημα και όπου έπρεπε να διαλέξουν ανάμεσα στο θάνατο και τον προσηλυτισμό. Τις γυναίκες και τις κοπέλες η Διοίκηση τις διαμοίρασε στα χαρέμια· άλλες κλείστηκαν με τη βία σε οίκους ανοχής και έγιναν ιδιοκτησία των Τούρκων. Άλλες τις οδήγησαν στις φυλακές οι χωροφύλακες, για να τις βιάσουν. Το δουλεμπόριο που είναι πάντα νόμιμο στην Τουρκία, αλλά είχε πέσει σε μερική αχρηστία, αποκαταστάθηκε στην πράξη. Στις πύλες των πόλεων υπάρχουν σκλαβοπάζαρα με μεγάλη πελατεία· εκεί πουλιούνται οι γυναίκες, τα κορίτσια και τα παιδιά που απήγαγαν οι τουρκικές ή κουρδικές συμμορίες στο διάβα τους. Ανάλογα γεγονότα δημοσιεύτηκαν πρόσφατα στις εφημερίδες. Οι ίδιες οι αρχές επέβαλαν σε βασανιστήρια πολλά άτομα· τα θύματα

⁴⁶. Wien HHStA, PA, XXXVIII, Karton 370, Konsulate 1917, Trapezunt, Zl. 12/pol., Σαμψούντα (20.3.1917).

⁴⁷. Κυνηγόπουλος Π., *Εκθέσεις περί των καταστροφών και σφαγών της επαρχίας Κολωνίας της Νικοπόλεως του Πόντου*, σ. 9.

⁴⁸. Κυνηγόπουλος Π., ό.π., σ. 13.

ακινητοποιούνταν με λουριά και τα μαστίγωναν στην πατούσα πολλές ώρες συνεχώς μ' ένα χοντρό μαστίγιο από δερμάτινες λουρίδες⁴⁹.

Πιο κατηγορηματικός εμφανίζεται ο Γερμανός ιερωμένος J. Lepsius στο επιγραμματικό του συμπέρασμα: "Ο ανθελληνικός και αντιαρμενικός διωγμός είναι δυο φάσεις ενός και του αυτού προγράμματος, της εξοντώσεως του χριστιανικού στοιχείου στην Τουρκία"⁵⁰.

Οι Συμμαχικές Δυνάμεις της Entente μετά την υπογραφή της ανακωχής του Μούδρου προχώρησαν, όπως είχαν δεσμευθεί, στην επίλυση όλων των διαφορών των εμπλεκόμενων στον Παγκόσμιο Πόλεμο χωρών. Το πολιτικό και διπλωματικό παρασκήνιο εκείνων των ημερών για μια ακόμη φορά απέδειξε ότι το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων δεν σχετιζόταν με το δίκαιο των λαών και των εθνών ούτε με την αποκατάσταση της ειρήνης στις εμπόλεμες περιοχές αλλά επικεντρωνόταν στη δυνατότητα καθεμιάς να ελέγχει, προς ίδιον όφελος, τις στρατηγικές θέσεις της Εγγύς Ανατολής, το πλούσιο υπέδαφός της και τον πρωτογενή αγροτικό της πλούτο⁵¹.

Ο θλιβερός απολογισμός της τετραετίας δεν έχει τελειωμό. Οι σκηνές φρίκης, τα ερείπια των χωριών και των σπιτιών, οι καμένες εκκλησίες και τα σχολεία, οι μαυροφορεμένες γυναίκες και τα ορφανά συνθέτουν την τραγική εικόνα του φανατισμού, της βίας, του μίσους, και μαρτυρούν την ανηθικότητα, τη βάρβαρη ιδεολογία και, κυρίως, την έλλειψη παιδείας. Ως άγνωστες παράμετροι παραμένουν οι ανεπούλωτες πληγές των κλονισμένων ψυχικά γυναικών και ο πετρωμένος κόσμος των παιδικών ψυχών που στερήθηκαν το φυσικό οικογενειακό τους περιβάλλον. Καλότυχα αποδείχτηκαν, μελλοντικά, όσα απ' αυτά φιλοξενήθηκαν σε φιλανθρωπικά ιδρύματα των ξένων Δυνάμεων, όπου κυριολεκτικά σώθηκαν από την πείνα, τις αρρώστιες, την επαιτεία⁵² και κυρίως τον εξισλαμισμό και την τουρκοποίηση. Αντίθετα, χιλιάδες απροστάτευτα ορφανά εγκαταστάθηκαν από τις τουρκικές αρχές σε φανατικές μουσουλμανικές οικογένειες, κορανικά σχολεία ή παντουρανικά ιδρύματα, για να επανδρώσουν αργότερα τις τάξεις του κρατικού μηχανισμού. Η περίπτωση αυτή αποτελεί μια ανοιχτή πληγή για την οποία μεγάλη ευθύνη φέρουν όλες οι κυβερνήσεις της Ελλάδας⁵³, ως τη δεκαετία του 1960, για την αδιαφορία που επέδειξαν.

⁴⁹. Sartiaux F., *Η Ελληνική Μικρασία*, σ. 174-175. Βλ. επίσης Alaux L. - Puaux R., *Le Déclin de l' Hellénisme*, σ. 65. Ανώνυμος, *Les Persécutions anti-helléniques en Turquie*, Paris (1918), σ. 26-30. Ανώνυμος, *L' Hellénisme de l' Asie Mineure et la jeune Turquie, par un témoin oculaire*, Paris (1918), σ. 56.

⁵⁰. A.Y.E., K.Y., 1917, αρ. πρωτ. 4415, Κωνσταντινούπολη (31.7.1915).

⁵¹. Για το ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή και τις γραπτές και προφορικές μουσικές συμφωνίες, εδαφικές παραχωρήσεις και αθετήσεις βλ. Αλλαμανή Ε. - Παναγιωτοπούλου Κ., ό.π., σ. 107-111.

⁵². Ανώνυμος, "Μία επίσκεψις εις το ορφανοτροφείον. Η ζωή ορφανών. Τραγωδία ολόκληρος. Εικόνες λύπης και χαράς", *Εποχή*, Τραπεζούντα (7.11.1918).

⁵³. Το θέμα των 1619 αγνοουμένων Κυπρίων από την τουρκική επέμβαση στο νησί το 1974, είναι μια ακόμη πληγή για την οποία οι κυβερνήσεις της Ελλάδας, της Κύπρου αλλά και όλων των άλλων χωρών που εμπλέκονται σ' αυτήν την τραγωδία δεν θα πρέπει να είναι υπερήφανες.

Κάθε λαός έχει δικαίωμα ν' απαιτεί μ' επιμονή την επίσημη αναγνώριση των αδικημάτων που διαπράχθηκαν εναντίον του. Η σημερινή πραγματικότητα δε δικαιολογεί νέες ολιγωρίες και αναβολές. Όταν κανείς αργοπορεί απέναντι στην Ιστορία, αυτή τον εκδικείται⁵⁴.

Είναι καιρός νομίζω να ενεργοποιηθούν κάποιοι Διεθνείς Οργανισμοί προστάσιας της παγκόσμιας ειρήνης. Να αποδώσουν δικαιοσύνη σύμφωνα με το πνεύμα και τους όρους του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών που επιβάλλει σεβασμό στις θεμελιώδεις ανθρώπινες αρχές. Επιβάλλεται να συγκροτηθεί αδέκαστη ανακριτική επιτροπή από το Ανώτατο Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και να φέρει στο φως, μέσα από τα υπάρχοντα ντοκουμέντα, τα τραγικά γεγονότα της εποχής εκείνης. Το αίτημα των Ποντίων Ελλήνων για την αναγνώριση της Γενοκτονίας εμπεριέχει μια δυναμική, ένα μήνυμα λύτρωσης προς την ίδια την τουρκική κοινωνία.

Η έκδοση της Γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου δεν έχει αντιτουρκικό χαρακτήρα. Αντιτουρκικό χαρακτήρα έχουν, όπως γράφει ο Δημήτρης Ψαθάς, τα ίδια τα γεγονότα που δείχνουν τους Τούρκους έτσι όπως ήταν και όπως έδρασαν εκείνα τα χρόνια: "Ούτε επιτρέπεται να θυσιάζουμε την ιστορική αλήθεια σε καμιά σκοπιμότητα, όπως, δυστυχώς, καθιερώθηκε να γίνεται απ' τον καιρό που χαράχτηκε η λεγόμενη ελληνοτουρκική φιλία.

Η άστοχη τακτική της αποσιώπησης των γεγονότων της Ιστορίας, ήταν ίσως κι ένας απ' τους λόγους που τόσο άσχημα πορεύτηκε η "φιλία" με τους Τούρκους.

Να ρίξουμε τον πέπλο της λήθης στο παρελθόν, αλλά να ξέρουμε, όχι να κρύβουμε. Να ξέρουν κι ίδιοι οι Τούρκοι το τι φτιάξαν οι πατεράδες τους, για ν' αποφύγουν τα όσα στιγμάτισαν εκείνους, εφ' όσον θέλουν να πάρουν τη θέση που φιλοδοξούν ανάμεσα στα πολιτισμένα έθνη.

Μόνον έτσι, ξέροντας εμείς τους Τούρκους και ξέροντας εκείνοι εμάς και το στιγματισμένο παρελθόν τους, μπορεί κάποτε να χαράξουμε μια ελληνοτουρκική φιλία επάνω σε στέρεες βάσεις⁵⁵.

⁵⁴. Χαραλαμπίδης Μ., "Δικαίωμα στη Μνήμη", Πόντιοι. Δικαίωμα στη μνήμη, Θεσσαλονίκη (1991), σ. 21.

⁵⁵ Ψαθάς Δ., *Γη του Πόντου*, Αθήνα (χ.χ.), σ. 8.